

K INTERPRETACI MODERNIZACE V PODMÍNKÁCH SOUČASNÉ KRIZE ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ¹⁾

OLEG SUŠA

Úvod

Sociologická teorie byla vždy sebereflexivní: od svých počátků chtěla být sociologie vědou, nikoli ideologií, kritická reflexe společnosti se prolínala s afirmací jejích forem či změn, minulost byla často abstraktně hodnocena prizmatem struktur přítomnosti a konfrontována s budoucností. V současné době jsou však patrné snahy o nietzschovské přehodnocování vlastních pojmů a konceptuálních modelů pod vlivem zrychlování změn a turbulencí ve světě společnosti, civilizace i přírody. Jak nedávno napsal J. Alexander, je to právě konec 20. století, století, jež je historicky jedinečným světem, stoletím „velkým a zároveň strašlivým“ (J. Alexander 1991: 15). Tato unikátnost 20. století je sociálním výtvozem, sociální konstrukcí, neboť většina zúčastněných lidí i skupin věřila v tuto jedinečnost a měřila ji s pomocí pojmu „pokrok“. V „sociologii modernizace“ šlo dosud většinou o komparace podob moderní západní společnosti s vlastní minulostí i s jinými, „nezápadními“ společnostmi. Současný stupeň rozsahu a složitosti globalizace moderní civilizace představuje novou výzvu reflexi, sebereflexi i reflexivně sociální teorie.

Základním problémem se stává uchopení vzájemných souvislostí sociálních změn a jejich důsledků, zamýšlených i nezamýšlených; je třeba porozumět až neuvěřitelné směsici racionálního a iracionálního. Zdá se, že základní nesnázi sociologie je v tomto ohledu její snad předsudečná snaha racionalizovat neracionální či iracionální sociální a kulturní jevy. Hlavní proud sociologické teorie moderní společnosti chápe její „modernost“ především jako **proces racionalizace**, s níž je pak spojena diferenciací a slo-

¹⁾ V této studii navazujeme na „Riziko zespolečenštění přírody“ (AUC 2, 1994) a „Moderní společnost a ekologický problém: solidarita a konflikt“ (AUC 2 1992). V obou předchozích studiích se autor pokusil charakterizovat problém jednostranného, technickomocenského vztahu moderní společnosti k životnímu prostředí. Z dvojdomého smyslu „zespolečenštění přírody“ vyplývá produkce mnohotvárných sociálně-ekologických rizik i jejich vědomí v podobě společenské komunikace „ekologické krize“. Vytváří se nejen sociální problém, ale ohnisko politického konfliktu kolem možnosti a způsobu adaptace na vzniklou situaci lokálního i globálního ohrožení životního prostředí. V této studii se autor pokouší o hlubší rozbor pojmu modernizace a moderní racionality v kontextu proměn reflexe teorie modernizace v novém světle právě rizik modernizačních ekologických důsledků. Cílem bude blíže identifikovat příčiny rizika v souvislosti s technickými a byrokratickými systémy a ukázat na možnosti reorientace teorie modernizace z hlediska rizikových důsledků a krize životního prostředí.

žitost. V tomto ohledu je sociologie filozoficky zároveň „dítkem osvícenství“ a produktem sociokulturních změn, neboť v podstatě stále věří, anebo chce věřit, že „vzestup rozumu a rozumnosti“ je nerozlučně spjat s růstem svobody myšlení a jednání. Ideál rozumné, moudré lidské společnosti není samozřejmě „unikátním“ vynálezem sociologie ani osvícenství: problémem dnešní civilizace stejně jako za časů Aristotela a Platona je to, jak lidé svého rozumu používají, jak jej socio-kulturně utvářejí tak, aby jejich způsoby myšlení, jednání a jejich dopady na svět byly opravdu moudrými.

Za „unikátní“ by snad bylo možno označit pojem „modernosti“ či „racionality“ jako mechanickou metaforu světa, jenž je administrován jako celek-mechanismus a ovládán, kontrolován z hlediska účelu, cíle či smyslu, k němuž ve svém pohybu směřuje. Moderní pojetí světa bylo postaveno proti „starému“ chápání cyklů přírodní sebeobnovy. Sám pojem „pokroku“ byl často chápán v jednotě modernizace s racionalizací jako příslib rozumné a dokonalé lidské společnosti, která svým „opanováním“ světa přírody zajistí větší jistotu pro lidský život, jinými slovy jako **mýtus**, jenž namísto křesťanské univerzální víry ve spasení slibuje vyřešení všech lidských problémů zde, na Zemi.

Je ovšem zároveň pozitivním paradoxem právě moderního myšlení, že také kriticky odhaluje problémy vznikající jako jeho vlastní produkt v procesech praktického jednání. V sociologické teorii jde o reflexivitu zaměřenou na iracionalitu produkovanou v důsledku procesu „racionalizace“: ke kritice se využívá poznatků a teorií věd o přírodě i společnosti. To pak zakládá inovační proces stále nové „observace sociologické observace“, užitím-li parafrázi N. Luhmanna. V této souvislosti je pro teorii moderny a modernizace závažná nejen reflexe „vnitřních“ rozporů lidské civilizace samotné. Součástí procesu modernizace a vývoje moderní civilizace je rovněž **globální změna životního prostředí**, rizika a hrozby ohrožující život jako celek, který byl až dosud samozřejmým a zamlčovaným předpokladem života lidí a jejich společností. Právě toto zamlčování se dnes jako bumerang vrací a oslabuje teorii modernizace.

Sociologická teorie, analýza i praxe v politické komunikaci proto již nemůže stavět své sociální konstrukce „reflexe reflexí“ na pohodlném dualismu dvou světů – světa lidské kultury a světa přírody i dělby práce v systému věd rozdělených na „společenské“ a „přírodní“ podle odlišných předmětů zkoumání. I přes toto historické dědictví a nemalé metodologické obtíže stojí dnes sociologické reflexe před výzvou pojetí nové jednoty jako prostoupení přírody společností a společnosti přírodou. Míra civilizovanosti, „zespolečenštění“ přírody je dnes již taková, že se svými zpětnými dopady dotýká samé existence předpokladů trvání civilizace. Moderní racionalita se častěji stává nemoudrou v podobě svých negativních ekologických dopadů; věřit v administrativní a technickou kontrolu vědeckotechnicky „řízeného“ a udržovaného řádu přírodního dění znamená očekávat, že se tento řád snadno může převrátit v nereflexovaný, nikoli však neviditelný nebo nepocitovaný chaos.

Tato situace, kterou lze nazvat „ekologickou krizí“ s její příznačnou ambivalentností spojující v sobě hrozby a šance zároveň, navozuje novou reflexi myšlení i jednání v kultuře a společnosti. Dnešní globální situovanost společností ohrožených ekologickou krizí je situací, v níž řád sociální kontroly samozřejmých jistot, jež jsou

zakládány a legitimizovány racionalitou technických a byrokratických aparatur, začíná být narušována riziky nejistot. Nejde pouze o technické a fyzické projevy, nejistota vyplývá i z jiných zdrojů – např. z takového média moderní kultury, jímž je věda.

I. Max Weber: modernizace jako racionalizace

Příkladem sebereflexivní a kritické diskuse v sociologické teorii modernizace je různé čtení modernizační teorie M. Webera. Tak např. v 50. a 60. letech 20. století byl Weber čten pod vlivem technického modernizačního optimismu: byl přijímán nebo kritizován jako v podstatě optimistická oslava racionality byrokracie a techniky. Od 70. let byl Weberův problém modernizace jako racionalizace „čten“ jako víceznačný či ambivalentní, rozporný, tj. jako směs „pozitivních a negativních“ sociálních důsledků racionalizace. Tak např. Habermas soudil, že Weber přehnal instrumentální racionální stránku a vlivy technické kultury jako „systému“ na úkor komunikativních racionálních aspektů kultury „životního světa“. Proti tomu postavil Habermas vlastní koncepci modernizace jako jednostranné prostoupení společenského života technickým systémem (J. Habermas 1982). A. Feenberg a další později kritizují Habermase za to, že odděluje od sebe oba světy formální racionalizace a životního světa a neukazuje vzájemnou souvislost, kdy jsou instrumentální sféry prostoupeny životním světem v podobě interakcí formální a neformální struktury v organizaci (A. Feenberg 1995).

E. Tyriakan soudí, že Weber sice viděl makrospolečenskou a civilizační změnu jako reálný proces mající sociální důsledky, ale zároveň také postřehl nejistotu a nejednoznačnost moderní situace, což stále aktualizuje jeho odkaz: na jedné straně byly racionalizovány změny ve vědě a technice a institucionalizovány jako integrální rysy moderního společenského řádu. Na druhé straně byl význam tohoto řádu při uskutečňování sociálních cílů znejasněn pro jeho aktéry. Smysl vztahů ke světu není již zajištěn – a to ani vědeckými znalostmi. Vědecké pravdy, jež hledají vědeckou jistotu empiricky, nezajišťují víru ani smysluplnost světa (E. A. Tyriakan 1992: 78-99).

Na Weberovu tradici pojetí modernizace jako širokého kulturního procesu navazuje **P. Berger** svou diskusí kapitalismu v kontextu širší kulturní evoluce: kapitalismus je tu představován jako specifický historický fenomén vytvořený v kulturní evoluci západoevropských dějin a zároveň obecnina s globálním dosahem, součást „mýtu moderny“. Tento mýtus moderny je obecným kulturním vzorcem a zároveň sociální konstrukcí, na níž i sám Berger, jak se zdá, participuje. Berger konstatuje vnitřní nepřímou souvislost ekonomické svobody a ostatních svobod (politických a sociálních), „což ale neznamená, že osvobozující důsledky kapitalismu jsou nutné a nezvratné“ (Berger 1986: 87). To je dokládáno antinomiemi demokracie (v obtížné rovnováze mezi politickými svobodami a efektivním státem), individuálního podnikatelství a velkých korporací, koncentrace ekonomické a politické moci a svobody trhu, tvůrčí inovace a byrokratizace, a konečně problémy přerůstání ekonomických úspěchů, osvobozujících sil v sebeohrožení a sebedestrukci.

V oblasti sociální teorie dnes existuje obecný názor, že racionalizace společnosti, kultury a života měla dopad na změny organizace institucí i společnosti jako celku. Kromě dělby práce také v diferenciaci sfér společenského života: oddělením práce a domácnosti, veřejné a soukromé sféry, moci zákonodárné, výkonné a soudní, náboženství a morálky, sekularizace hodnot oddělením posvátného a profánního. Racionalizace byla spojena s „technickým řešením problémů“, „odkouzlením světa“ pomocí vědeckého rozložení přírody na atomy a její definicí pomocí vědeckých zákonů a pojmů.

Účelové jednání vedlo k účelové organizaci činností, kontroly a regulace spojené s byrokratizací společenského života. Problémem moderních hodnotových vzorců a normativních základů života společnosti se stalo rozvolnění vazeb mezi účelovou instrumentalitou technicky možného a účinného a etickými základy jednotlivce jako morální bytosti. Moderní společnost složitosti přinesla nerovnováhu mezi jedincem a společenskými systémy a rozpor mezi zamýšlenými cíli a nezamýšlenými důsledky. Tendence k osamostatňování systémů je spojena s mocenskou kontrolou a tlaky na jednání a chování jednotlivých lidí. Vzniká paradox racionalizace, v němž technicky racionální prostředky převracejí racionální cíle v iracionální, v němž dochází k rozporu mezi cíli a definicemi racionálního. Role, funkce a rolové jednání, konflikty rolí jsou příkladem paradoxu tlaku samopohybu systémů a protitlaku protestů a emancipačních snah o únik nebo inovaci ze strany jednajících lidí.

Pojem racionalizace u Webera vychází z představy o obecné, univerzální **formalizaci rozumu** v procesu nahrazování metafyzicko-náboženského obrazu světa obrazem vědeckým. Formalizace racionality je principem, jenž ovládl celý soubor činností soudobé společnosti a projevil se v účelové racionalitě, v níž jde především o přiměřenost prostředků cílům: takto například věda nestanoví hodnoty a cíle, neurčuje jejich platnost či hierarchii. To však neznamená, že vědecké diskuse jsou zbaveny hodnotových soudů: Před hodnotovými soudy se kritika nezastaví. Jedná se spíše o to, o co jde ve vědecké kritice ideálů a hodnotových soudů a k čemu vede (Weber, M. 1968: 149). Věda je formální, protože neposkytuje normy chování, návody k praktickému jednání. Nachází však vhodné prostředky k uskutečnění cílů. Weber viděl tendenci autonomizace myšlení jako produkt formalizace, ale po I. světové válce tušil již v **instrumentalizaci vědy** podíl iracionality moderního vědeckého provozu v širších sociálních souvislostech (Marada 1991: 756). Tuto iracionalizaci ukázali Adorno a Horkheimer – vzniká tam a tehdy, kdy subjekt poznání reflektuje sám sebe jako vymaněný, indiferentní, vnější vůči předmětu zkoumání a kdy prostředky určují anebo nahrazují cíle, metody určují pravdu jako objektivistické konstrukce interpretované jako sama „reálná skutečnost“ (Marada 1991). Weberovo pojetí modernizace jako racionalizace širšího života společnosti je úzce spojeno s pojmem **účelové racionality**. Jednání je účelově racionální, jestliže je zaměřeno k cílům, prostředkům a vedlejším důsledkům: jedná se o rozumné posuzování, zvažování vztahů mezi cíli a prostředky, mezi cíli a vedlejšími důsledky a konečně zvažování relativního významu různých cílů. Složitější pojem „praktické racionality“ u Webera představuje kombinaci účelově racionálního a hodnotově racionálního jednání. Weber pozoroval v procesu modernizace tlak a šíření účelové racionality ve všech sférách sociálního života: vědě, byrokratické ad-

ministraci, politice, hospodářství, právu, morálce, umění. Racionalizace je spojena s jejich autonomizací a vyčleňováním. Jde o komplexní proces, z něhož není návratu, jenž posiluje ocelovou klec a vede k mechanické petrifikaci, jež vytváří rizika ohrožení svobody a demokracie a má potenciál podvracení rozvoje autonomního jednotlivce. To bylo označeno jako „**paradox racionalizace**“ vyjadřující dvojznačnost modernizace. **A. Wellmer** ukázal, že v racionalizaci institucí se projevuje zároveň **obojí**: „osvobození“ i „zvěcnění“ (A. Wellmer 1985: 41). Jestliže je toto nutný důsledek modernizace jako emancipace, pak kritiky důsledků tohoto druhu racionality ve 20. století jsou oprávněné (R. Berstein 1993: 40). Podle **Bersteina** z racionalizačního paradoxu vyplývá sociologické čtení Webera ve smyslu kulturního a sociologického pesimismu, avšak mnohem více diferencovaného a umírněného ve srovnání s černým obrazem „totálně administrovaného světa“ v pojmech „instrumentální racionality“ a „kulturního průmyslu“ **M. Horkheimera**, **Th. Adorna** či **H. Marcuse** z poloviny 20. století.

Z Weberova pojetí širšího procesu modernizace jako racionalizace a „odkouzlení“ světa lidí i světa přírody vyšel kriticky **J. Habermas**. Habermas se pokusil o komplexní rekonstrukci Weberova modelu modernizace spolu s kritikou pojetí účelové racionality v sociálním jednání. Racionalizace znamená, že jak příroda, tak i člověk jsou podřizováni cílům abstraktního sociálního celku – systému, který vůči nim vystupuje jako subjekt, pán. Komunikace mezi lidmi a přírodou i mezi lidmi navzájem je tak odcizenou komunikací (Habermas 1971: 86-88).

Habermas dále ve svém pojmu „kolonizovaného životního světa“ ukázal, že moderní racionalita se v jednání lidí i ve strukturách společenské interakce jeví jako propojení instrumentálních účelů s normativní rovinou hodnot. Účelové jednání, jež podle Habermase Weber odděloval od hodnot, je nejen dosahováním cílů, ale také uskutečňováním hodnot, kulturních idejí. Tento vzájemný vztah instrumentality a normativnosti byl však v modernizačním procesu deformován v důsledku vyčlenění a zvěcnění institucionálních struktur hospodářství a státu, z nichž se staly „systémové imperativy“. Cíl moderny jako hodnotový ideál emancipace od závislosti na přírodě, Bohu, tradicích s panstvím privilegovaných stavů zároveň vytvořil v procesu svého uskutečňování **novou závislost** na moderním technickém panství nad přírodou, na trhu, státu, vědě. Projekt osvobození a vytvoření společnosti svobodných jedinců od závislosti tak přechází v nové podřízení jedinců sociální organizaci, technickým aparátům, vědě a formám legitimizace panství, jež vystupňovaly a vyžadovaly byrokratickou technickou efektivnost.

Základem modernizace jako **strukturální diferenciaci** v evoluci moderny byly podle Habermase tři revoluce: průmyslová, demokratická a vzdělávací. Racionalizační potenciál byl čerpán z kanonického práva římské byrokratické církve, z republikánské organizace středověkých měst a ze soutěže mezi státem a církví. Sociální systém je tvořen stále komplexnějším vzájemným působením dílčích osamostatněných subsystémů jednání, jež byly institucionalizovány a nadány příslušnými normativními standardy. Tyto vztahy vzájemného působení jsou směny, jež zároveň ovlivňují strukturu společenských svazků, sociálních vazeb mezi lidmi a produkují patologie a

deformace v oblastech života, jež nebyly racionalizovány v takové míře jako zobecněný trh a zobecněná správa. Proto je třeba mluvit o **dvouznačnosti moderny**, jež na jedné straně umožnila růst autonomie na prostředí (zdánlivě i na přírodě, poz. O. S.), na druhé pak přinesla nezbytnost identifikace s ostatními v systémové komplexnosti. Oddělení, diferenciaci kultury, společnosti, osobnosti způsobilo pak rozvolnění integračních vazeb vírou, komunikativním porozuměním a kooperací. V důsledku toho dochází k racionalizaci životního světa v duchovním a jazykovém porozumění jednajících lidí: dochází k racionalizaci jazyka, sekularizaci hodnot a „institucionalizovanému individualismu“ (Parsons), v nichž základ integrace tvoří světská politická organizace společnosti.

Weber zdůraznil vliv zvědečtění kultury moderní společnosti na etické hodnoty. Díky tomu nemůže být morálka zakládána na náboženském obrazu světa, ale spíše na **kognitivní** základně empirické evidence. Základna morálního vědomí je tvořena např. vědou či právem. Odtud **T. Parsons** zformuloval pojem sociálního řádu jako organizace sociálních struktur na bázi širšího konceptu seberealizace individua, než jen utilitárního dosahování cílů racionálního sebezájmu, jenž uznává sociální rámec a solidaritu širších sociálních zájmů, a má tudíž stejnou váhu jako egoismus (Parsons, T., *Action Theory and Human Conditions*, Princeton 1978: 321, cit. podle J. Habermas 1981). Sociální řád takto vytváří kontext pro realizaci cílů a hodnot jedinců a kolektivit. Instrumentální aparát moderní společnosti nemůže fungovat bez složky hodnocení oddanosti určitým cílům, tzn. **smyslu**. Parsons ale podle Habermase – oproti Weberovi, Tönniesovi, Durkheimovi i Marxovi – ignoroval civilizační kritiku patologických důsledků ohrožení člověka ztrátou svobody (*Freiheitsverlust*) a ztrátou smyslu (*Sinnverlust*) – a vytvořil příliš harmonizující obraz moderny.

Parsons je dodnes uváděn jako příklad konstruování modelu moderny, jehož cílem je interpretovat teleologicky kulturní obsah vývoje západní racionalizované civilizace („okcidentální racionalismus“ Maxe Webera). Parsons chápal moderní společnosti jako národní státy s byrokratickou organizací sociálních struktur. Takové společnosti spějí ke zvyšování „kontroly“, „panství“ nad životním prostředím. Jejich sekulární kultury se soustřeďují kolem vzorce zobecněných hodnot. Ve složité dělbě práce hrají profese integrační roli: na bázi nové rovnosti vznikají nové typy nerovnosti, jež nejsou rozpory, nýbrž důsledky hodnocení jednání podle společných standardů. Institucionalizovaný racionální aktivismus moderny umožňuje systémově vyčleněné jednání v subsystémech, jež jsou kombinovány do komplexů jednání. Evoluce procesu modernizace má stále globálnější platnost. Základní rozpor Parsonsovy teorie modernizace se spatřuje v tom, že historickoempirický obraz modernizace je pluralistický, kdežto teorie je monistická (Alexander, J. C. 1987).

V Parsonsově sociologickém odkazu byl rovněž obsažen „paradox racionalizace“: život v moderně přináší obtíže, je nutno se vyrovnávat s autonomií bez opory v tradici, komunitě, víře, je zapotřebí čelit diferenciaci, kterou přináší složitý proud médií, jednat racionálně podle různých norem, účastnit se v procesu stupňování panství nad světem. Toto panství chápal Parsons jako technickoekonomickou kontrolu přírodního životního prostředí, bez uvážení negativních ekologických dopadů (Parsons, T. 1971).

Parsonsovu teorii modernizace označuje proto např. F. Lechner za metafyzickou – to proto, že proces modernizace není chápán jako vývoj změn ve společnosti, ale jako instrumentální pro uskutečnění vyšších hodnot včetně vystupňování **panství nad světem a prostředím**. Sociální teorie má v tomto rámci napomáhat kognitivní kontrole jednání, kognitivní teorie jednání má hlavně adaptační funkci. Hlavní hodnotový vzorec jednání – „instrumentální aktivismus“ – směřuje k růstu svobodného jednání v prostředí a k růstu jeho kontroly (Lechner, F. 1991: 181).

Podle Habermase je Weberova teze o racionalizaci světa jako obecném kulturním základu modernizace ambivalentním sloučením kulturní kritiky a kulturní apologetiky. Kritici od konce 18. století akcentovali tezi, že **sekularizované světonázory ztratily sociálně integrační sílu a vysoká složitost společnosti přesahuje možnosti integrace jednotlivců**. Apologetikové zastávají názor, že odkouzlení a odcizení jsou **strukturálně nezbytné předpoklady svobody**. U Webera nalezneme obojí: nutnost racionalizace i ztrátu svobody a smyslu (Habermas 1982: 488). V důsledku toho není jasné, zda spíše sekularizace nebo strukturální diferenciace společnosti mají vedlejší dopady „patologie“ moderny.

Weberův model účelové racionality rozpracovaný v sociologické teorii modernizace podle J. Habermase sugeruje to, že racionalita poznávajících a jednajících subjektů vede k vyššímu řádu systémové cílové racionality. Takto pak vznikají **seberegulační systémy** s imperativy pravidel, jež mají být vstřebány vědomím členů integrovaných do systému. Jde o ztotožnění systému a jednání. Z osamostatnění nezávislosti dynamiky technické racionality na kulturní komunikativní společenskou integraci vyrůstá „zvěčnělá struktura vědomí“ a „technicky strukturovaných mechanismů interakce a integrace“ (Habermas 1982: 490). **Technokratické vědomí** označil **T. Rozsak** za „scientizaci kultury“ a technickou mystiku, „jež spočívá v moci techniky sama sebe posilovat pomocí chronických selhání, jejichž součet prohlubuje závislost společnosti na technické expertize: „když jedna technika selže – jiná je povolána k záchraně“. Podle Rozsaka jde o proces „sebereferenční multiplikace techniky a vědy spojený s řízeným přizpůsobováním lidských a sociálních technik k maximální technické integraci“ (Rozsak 1972: 132).

Dalším příkladem zvěčnělé seberegulace a technické autonomizace je koncepce „autonomní techniky“ **L. Winnera**. Autonomii techniky vymezil Winner jako „pravidlo sebevytvářejícího, sebezrozmnožujícího a sebezprogramujícího se mechanismu“ (Winner 1977: 238). Tento princip je podle Winnera obsažen v cílech jednání technické společnosti jako celku. V této společnosti jsou rozšířeny dominantní technické systémy či sítě vysoce rozvinutých systémů, jež se vyznačují velkou šíří, rozsáhlostí, velikostí a koncentrací, komplexním spojením velkého počtu umělých a lidských elementů. Dílčí techniky se tak propojují do organizovaných celků. Jejich funkční součásti jsou stále více vzájemně závislé (interdependentní), kontrola jednotlivých částí je větší, techniky jsou vysoce proorganizovány – s tím, jak rostou nejistoty a rizika. Formalizované kontrolní techniky jsou reakcí na sebeživící růst složitosti, nejistoty a rizika. Účinnost operací systému vyžaduje, aby sociální cíle, potřeby a hodnoty lidí byly podřízeny vlastním cílům systému (Winner: 239-241).

Z toho plyne závažný moment, totiž že racionalita technického systému, definovaná jako podřízení cílů prostředkům, kontrastuje s racionalitou sociální či kulturní, jako podřízení prostředků cílům. Winner upozornil na to, že velké technické systémy mají tendenci podřizovat si širší prostředí v takzvané opačné adaptaci („reverse adaptation“). Toho dosahují pomocí kombinací pěti různých strategií: 1. kontrolou trhů, 2. ovlivňováním politických procesů, 3. prezentací a manipulací potřeb legitimizací jejich nekonečného růstu, 5. obnovou či vytvářením „krizí“, k jejichž řešení nabízí pečlivě konstruovaný autoportrét, jenž je zárukou vyřešení krize (Winner: 242-250).

II. Modernizace v podmínkách ekologické krize: eskalace rizika

Z hlediska moderní kulturní přeměny jako „racionalizace světa“ se dosud sociálnímu myšlení jevílo „panství nad přírodou“ jako samozřejmý předpoklad společenského pokroku a zdokonalování vztahů mezi lidmi. Max Weber se ve své metafoře „ocelové klece“ byrokratizace zabýval především politickými aspekty administrování, nikoli však vedlejšími důsledky technické kontroly přírodního prostředí. Weber se nedožil plného rozvinutí složitých technosociálních systémů 20. století ani dnešních globálních ekologických problémů. Talcott Parsons viděl v růstu „kontroly nad prostředím“ základní pozitivní podmínku přežití moderní společnosti, „adaptivní vzestup“ (adaptive upgrading) mu byl přímo vlastností, elementem procesu modernizace. A v takto reflektovaném procesu modernizace především byrokracie a technika vytvářejí základnu domnělého opanování světa jako „nadvlády řádu nad chaosem“.

II. 1. Osamostatnělé technické systémy, byrokracie a „rutinizace charismatu“ ekologické výzvy

Z nezávislé dynamiky technicky strukturovaných aparatur moderní civilizace pramení ovšem celá řada nezamýšlených vedlejších důsledků: technika i byrokracie jsou společenskými výtvoři, jež reprodukují zároveň prosperitu, hedonismus masové spotřeby – a díky rostoucím zásahům do životního prostředí také rostoucí rizika ohrožení života na planetě. Soudobá ekologická krize je proto problémem společnosti, politického rozhodování, kulturního vědomí i vědeckého vědění. Dilema růstu civilizace a trvalé udržitelnosti je v podstatě výrazem vyššího řádu „paradoxu racionalizace“, jenž se netýká pouze a především dopadů ve sféře sociálního života lidí, ale zasahuje jeho ontologické předpoklady v podobě „dopadu dopadů“, jako zpětného působení specificky moderního způsobu organizace vztahů mezi společností a přírodou. V ekologické krizi jde o krizi moderní představy o panství člověka a společnosti nad přírodou – jako vůdčí metafory dominantního pojetí teorie a praxe modernizace. Jde zároveň o krizi „technokratického vědomí“ vytvářejícího rostoucí politickou závislost institucí na technických způsobech sociální integrace a reprodukce. Tak vzniklo dilema institucionální kontroly rizikových důsledků ex post a ex ante – a morálně-hodnotové, normativně-politické sebekontroly sociálního jednání.

Administrace centralizovaných sociálně-ekologických celků vyžaduje rozsáhlou techniku. Velké centralizované technické systémy vyžadují byrokratickou administraci. Byrokracie různého druhu mají ústřední roli v životě moderní urbanistickoprůmyslové civilizace. Funkční nezbytnost byrokracie je často nahrazována legitimizací – rituály sebepotvrzování. Součástí legitimizačních rituálů velkých centralizovaných administrativních technických systémů je plánování a anticipace ekonomického a technologického růstu a koordinace administrování celé společnosti.

U M. Webera byla rozpracována myšlenka o „rutinizaci charismatu“ ve vztahu k vůdcovské struktuře mocenských vztahů sociálních skupin, hnutí, vlád, institucí (Weber 1964: 364-369). Weber tento proces rutinizace nacházel také ve sféře racionalizace náboženství ve smyslu rutinizace „prorockého vědění“ do podoby každodenního obřadu svátosti, kodifikace náboženského učení, teologického svatého textu, dogmat atd. (Weber 1966).

Také moderní vědecké revoluce, nová objevná paradigmatata, jsou typem inovativního vědění, jež lze vymezovat analogicky jako „prorocké“, „heretické“ a kritické, ohrožující panující soustavu vědění jako dogmat. Roli heretického a prorockého vědění sehrálo na počátku 70. let 20. století také poznání současné ekologické krize: varující poznatky, informace „nové“, ekologicky orientované přírodovědy znamenaly inovaci a herezi. Informace o degradaci životního prostředí ohrožující lidi a společnosti, které zveřejňují média masové komunikace a argumentačně využívají nová sociální hnutí k politickému protestu a občanskému nátlaku, byly často považovány za subverzivní vědění vůči stávajícím institucím, zájmům, moci i hodnotám. Několik dekád „ekologické komunikace“ vytvořilo bilanci rozporuplného „rutinizování charismatu“ varovných a alternativních výzev ke změně kultury, civilizace či způsobu života, hodnot a potřeb. Postupně došlo k tomu, že na jedné straně byla ekologická krize oficiálně uznána jako legitimní problém establishmenty vlád, podnikání a mezinárodních institucí. Na druhé straně byly uskutečněny rozmanité reformní, technické, formálně právní, administrativní a jiné kroky ve prospěch „politik životního prostředí“. Organizace tak čelily hrozbě oslabení své legitimacy. Ekologické iniciativy zdola byly legalizovány, institucionalizovány, kooptovány (např. parlamentní participací „zelených“ stran); a tak byl jejich subverzivní potenciál dán pod kontrolu stávající rutiny operací, reprodukce a legitimizace institucí.

V rutinizaci ekologického charismatu jistě zůstává řada momentů varovného a sociálně sebekritického potenciálu alternativního poznání, mnohé však bylo osvojeno a kooptováno technickobyrokratickými systémy, a tak účinně znehybněno. Institucionalizace ekologické debaty a komunikace proměnila jazyk i smysl komunikování o ekologických problémech, jejich „sémantické pole“ (Ch. Taylor) a kontext. Ke kooptaci došlo nejen v oblasti techniky a administrativy, ale také v ekonomických kontextech: „zelený byznys“, „zelené spotřebitelství“ nahrazují původní subverzivní kritiku trhu za komodifikaci a zvěcnění přírody, a s tím stírají kritiku hedonistického spotřebitelství a požadavky alternativních hodnot „postmaterialismu“, „dobrovolné prostoty“ a uvolňování duchovního potenciálu člověka. Problém je v tom, že samy tyto alternativy ve své praxi narazily na četná úskalí realit složitého civilizačního kontextu včetně mocného odporu institucí, zájmů a hodnot soudobých společností.

Právě v reprodukci stávající povahy těchto institucí, zájmů, hodnot „industriální moderny“ nachází sociologie rizika, faktory a síly produkující chaos ekologického ohrožení.

Z těchto skutečností vychází D. Torgerson při formulování teze, že administrativní sféra je hlavním činitelem vytváření ekologických problémů (Torgerson: 1994). Ekologické problémy jako vedlejší, nezamýšlené, a tudíž neanticipované, neplánované, nezakalkulovatelné – se staly kamenem úrazu administrativní sféry. Jinými slovy – jde o problém, jak byrokratické instituce společnosti definují a normují problémy a hrozby životního prostředí. Byrokratický princip stálosti a uspořádanosti v systému organizace institucionálního jednání je v podstatě snahou o technickou kontrolu lidí. Rezistence lidských složek a dynamická proměnlivost prostředí si však vynucují **komunikativní inovace** (institucionální racionalita je konfrontována s racionalitou normativní): komunikace vyžaduje symboly. Svět průmyslového výkonu se řídí symboly založenými na reziduu racionalistické představy o pokroku lidstva. Progres má být zajišťován systémovým přístupem autokorekce vyloučení chyb v procesech řešení problémů pomocí informační zpětné vazby. Toto pojetí komunikativního jednání není dialogem osobní komunikace, je spíše **neosobním monologem**.

Zkušenosti narůstajících ekologických dopadů v posledních desetiletích lze hodnotit jako neúspěch systémového pojetí zpětnovazební komunikace založené na neosobní technické instrumentalitě, **což možno interpretovat** jako neúspěch anticipace reakcí přírody na důsledky industriální evoluce. Tento neúspěch anticipace vyžaduje administrativní změnu, ta však naráží na bariéru v podstatě administrativních systémů. Torgerson tento systém nazývá „duchem administrace“. Projevuje se jako **projekce vědění a moci** na okolní svět založená na magické autoritě rozumu chápaného jako **autonomní Já**, jež stojí nad ostatním světem a věří v jeho kalkulovatelnost a manipulovatelnost. Moderní technika ve spojení s administrativním duchem vystupuje jako magický prostředek ovládnutí a manipulace světa jako věci s nálepkou racionality, jež má legitimizovat starý princip **hierarchie moci**. Byrokratická autorita se legitimizuje technokraticky – neosobní racionální analýzou a technickými rituály a algoritmy. Tyto procedury jsou komunikovány jako „objektivní“ předpoklady koordinace a zasahování do života přírody i společnosti.

Ekologická rizika a neanticipované problémy 2. poloviny 20. století jsou důsledkem stupňovaného působení průmyslu, techniky, státu a byrokratické organizace na svět. Administrativní stát na ně reaguje stupňováním koordinace, centralizace, měření a kalkulace. Duch administrace má důsledky zejména pro **způsob** definování problémů ekologické krize. Sama tato krize byla dlouho byrokratickým establishmentem zpochybňována, neboť znejistila celý projekt industriální modernizace – mluví se o „problémech“ jako dílčích technicky řešitelných a operacionalizovatelných úkolech. Tak např. v 70. letech bylo běžné ty, kdo vyjadřovali pocit krize, označovat za oběti „iracionalismu“, jimž chybí víra v techniku a pokrok (Torgerson 1990: 134), **nebo za „neoliberální symbolisty“**, kteří mluvením o ekologické krizi tuto krizi způsobili, neboť skepsí podlomili důvěru v investiční aktivity, a tím zabrzдили technicko-ekonomický pokrok (H. Kahn 1979, 1982). Zde je třeba vidět zásadní problém ve

výzvě ekologické krize byrokracií, jejíž aparáty jsou strukturovány k podpoře industriálního růstu a ne k řešení jeho dopadů. Definice ekologických problémů jako vnějších, fyzických, dílčích problémů „prostředí“ odpovídá duchu byrokratickotechnické manipulace, řiditelnosti a dělby práce a (administrativní) racionalitě **subjektu „řízení“**, který nazírá na svět jako **vnější objekt, jako by byl vyňat z reálného existenciálního kontextu.**

Jedná se o reflexní odpověď ve smyslu živelné, „fyzické“ – technické reakce byrokratických institucí a technických či smíšených technizovaných společenských systémů ex post na vzniklou situaci ohrožení života, ekologickou krizi a percepci rizik ve společnosti, veřejnou komunikaci a diskurzy o nich. Přístupuje se k dílčím opatřením, např. vytváření norem přípustnosti znečištění v souladu s existujícími ekonomickými zájmy; vznikají techniky environmentální regulace, jež mění povahu důsledků jejich lokalizací, ale neřeší je jako takové. Mezi technikami dominují kalkulační přístupy (Torgerson, 1994: 136) TA, EIA, SIA.²⁾ Organizačně je však environmentální regulace marginální, dílčí, přidanou oblastí v celku administrativní sféry.

Snahy o komunikativní inovace „ekologickým managementem“ (např. participační plánování, regulační vyjednávání, výzkumy veřejného mínění apod.) narážejí na problém institucionalizovaného diskurzu, v němž významnou roli hraje definování ekologických problémů. Jakmile je ekologický diskurz, tj. komunikace o ekologických problémech, organizován administrativou, potlačují se rozdílná stanoviska a variantnost kritických alternativ v zájmu institucí udržovat uzavřený politický proces, jenž je manifestně, navenek legitimizován cílem mobilizace organizačního jednání. Tato byrokraticky zkomolená komunikační praxe kontrastuje s otevřenou politikou participace veřejné politické sféry. A jestliže ve sféře veřejnosti vzniklé sítě solidarity ekologických zájmů vytvářejí efektivní tlaky na administrativní sféru a její politiku, pak se při **institucionalizaci diskurzu kooptují** či ignorují nevhodná sdělení, informace, názory či návrhy a operacionálně se překládají do úředního jazyka, technokratického idiomu. Kooptace nebo naopak protestní neúčast na procedurách – obojí omezuje možnosti vytváření konsenzu v institucích pomocí diskurzivních forem. To znemožňuje logiku otevřeného veřejného diskurzu ve prospěch politicky konfliktního úsilí o získání strategické pozice v rámci pluralitní soutěže, tj. podle logiky dominance a rezistence.

Dochází však k přeměnám celkového společenského kontextu: podle Torgersona dnes již neplatí situace „masové“ administrativní společnosti poloviny dvacátého století, administrace společnosti je fragmentarizována a veřejná sféra je stále aktivnější – je schopna kriticky monitorovat a ovlivňovat operace administrativní sféry. To by znamenalo, že rostoucí závažnost ekologických problémů a požadavků otevřené diskuse a participace tlačí dříve nežádoucí otázky ekologických důsledků civilizace a modernizace do centra administrativní sféry, mění její priority a vytváří potenciál pro redefinice problémů. Je však nutno počítat se **schopností byrokracií navenek** (např. rétoricky) se přizpůsobovat, konformovat – hlavní motiv je přežít, nikoli přesahovat sama sebe, své limity.

²⁾ TA – Technology Assessment, ETA – Environmental Impact Assessment, SIA – Social Impact Assessment (hodnocení techniky, hodnocení ekologického dopadu, hodnocení sociálního dopadu).

Lidské společenské reakce na ekologickou krizi jsou kulturně deformovány na pouhou behaviorální reakci na podnět (tj. jsou redukovány na byrokratické reflexní administrativní ex post), což také ovlivňuje přístupy sociálních věd k analýze environmentálních faktorů namísto hlubších a trvalejších přeměn sociálně institucionálních a procedurálních participačních přístupů. Environmentální politika je tak založena na technovědním paradigmatu poznání a „technizována“ ve smyslu odporu vůči inovacím životního stylu civilizace industriálních společností a setrvávání na pokračujících praktikách kulturně alienovaných modelů sociálního života lidí v zajetí technokratického modernismu (Lash, S. – Szerszinski, B. – Wynne, B. 1996: 4-5).

Tato praxe pak neumožňuje překonat základní dualismus mezi kulturou a přírodou ani se vyrovnat s nedostatky technobyrokratického definování ekologických problémů – včetně deformací ekologického diskurzu. Nepřekonává se tak nebezpečná naivita přežívajícího dogmatu scientismu o tom, že subjekt poznání je **nezúčastněný pozorovatel, divák**, jenž spolu s poznatky-fakty může manipulovat také objektem poznání. Dodejme, že tuto epistemologickou kulturu si vynucuje také praxe výkonu zvěčnělé, **neosobní administrativní kontroly** nad rozsáhlými abstraktními celky územněsprávních organizace. Takováto, nejspíše centralizovaná kontrola musí svůj „objekt výkonu správy“ chápat jako odtažitou věc, symbol, číslo, statistiku. Objektivismus oddělující subjekt od objektu implikuje praktický mocenský vztah panství Subjektu nad Objekt. Naivní realismus technicistního praktikování vědy tedy vyhovuje administrativnímu duchu byrokratických technokratických systémů, pomáhá udržovat mýtus racionální technické kontroly světa.

II. 2. Charles Perrow: normalizace rizika

V kontextu ekologické krize se ukazuje základní moment: nestačí banální cíl „reorientace“ byrokratických systémů k úkolům ekologického řízení jako „zeleňé mimikri“, jež se prostě přidá někam k administrativě, aniž si uvědomíme rozdílnost historických sociálních **kontextů** dneška a doby vzniku byrokracií. Jsme v paradoxní situaci, kdy zpochybnění a limitovanost administrativních technokratických přístupů vypadá jako obnova důrazu na administrativní myšlení – řešení následků jedné techniky volá po technikách nových: to vše v kontextu expanze byrokratické administrace – v souladu s principy hierarchie, dělby práce, specializace a technické operacionalizace, která věří, že problémy mají své řešení ještě předtím, než je známo, jak mohou být řešeny. Přitom musí být definovány jako jednotlivé, dílčí a oddělené. Organizační, technické systémy nejsou ve vakuu a musí se adaptovat v novém kontextu – inovace je podmíněna užší otevřenou komunikací mezi různými názory a přístupy – a vyrovnáváním proporce mezi centralizací a decentralizací. Administrace i technika stojí před úkolem zvládnout **novou komplexitu** vzájemně propojených, **integrujících** problémů jejich širší sociokulturní redefinicí.

Právě nová komplexita interakce funčních a dysfunkčních procesů složitých technickoorganizačních systémů zvyšuje rizikovost a hazardnost, respektive neřiditelnost jejich dopadů, vedlejších důsledků. To prokazuje řada studií a výzkumů. Zejména například Charles Perrow se zabývá normalizací rizika a mluví o životě soudobé spo-

lečnosti jako „životě s ohrožením vysoce rizikovými systémy“ (Ch. Perrow 1984). Perrow, jenž inspiroval Ulricha Becka k jeho teorii „rizikové společnosti“, zdůrazňuje právě koincidenci složitých a rozsáhlých byrokracií s vysoce komplexními a rizikovými technickými či technokratickými systémy. Perrow považoval za nezbytné zkoumat problém rostoucí rizikivosti moderní společnosti převážně jako problém organizačního systému. Procedury „risk analyses“ byrokratických a technokratických institucionalizovaných a operacionalizovaných diskurzů ovšem tendují k zastírání rizik ohrožení, nebo k jejich dílčí, neúplné, nebo neosobní, nelidské, abstraktní definici. Standardní „risk analysis“ vede podle Perrowových poznatků k normalizaci nebezpečí velkého rozsáhlého ohrožování, v rámci kalkulačních představ instrumentálně racionální rutiny chování a nazírání – tj. expertizy a vědění ve smyslu cílové racionality zvěčnělé administrace a kontroly „ocelové klece“ Maxe Webera. Růst rizika podle Perrowa souvisí s růstem rozsáhlosti a komplexnosti sociotechnických systémů organizace činností a struktur moderního světa, jejich centralizací – a zvláště s růstem **neznámých**, neanticipovaných a nevypočitatelných **interakcí mezi jednotlivými subsystémy, součástmi či komponentami komplexních technobyrokratických systémů. Na tyto latentní a nečekané interakce není připraven systém pravidel ani systém využívaného vědění, informací, které tvoří základy rutinizovaného operačního chování organizačních struktur, hierarchií, norem, rozkazů, kontrolních a monitorovacích soustav i jednotlivých lidí, posádek, obsluh, personálů.** Perrow ukázal, že k lepšímu poznání a vyhodnocení rizika a hlavně jednání k prevenci – tj. **řízení ne ex post, ale reagování a řízení ex ante** – nestačí byrokratický systém kontroly ani instrumentálně racionalizovaná komunikace, ale že je potřebná širší kulturní a sociální racionalita s flexibilnějšími prostory pro veřejnou iniciativu, kritiku a participaci lidí v systémech: **jinými slovy – riziková společnost nastoluje výzvu k hlubším institucionálním přeměnám jednání i myšlení, jež by umožnily vyrovnaní mezi chaosem a řádem (Perrow 1984: 319-324).**

II. 3. Ulrich Beck: riziková společnost, organizovaná nezodpovědnost a obnova politického

U. Beck ve své teorii „rizikové společnosti“ (Risikogesellschaft) chápe ekologickou krizi konce 20. století jako globální problém tzv. civilizace vysokých ohrožení, jenž odhaluje selhání všech hlavních institucionálních sfér sociálního jednání industriální moderny. Krize není krizí vnější přírody a není ani pouze krizí společnosti, kultury, vědomí. Ekologická krize je **krizí systémové interakce společnosti, kultury a přírody** – týká se přírody uvnitř společnosti a společnosti uvnitř širšího přírodního ekosystémového, popř. planetárního rámce. Dle Becka je podstatné právě to, jak společnost **normativně (sociokulturně a politicky)** vymezuje rizika ekologické krize.

Beck zavedl pojem „paradigmatu rizikové společnosti“ s cílem změnit dosavadní chápání sociální změny v teorii modernizace. Modernizaci nelze zužovat na technickou racionalizaci. V novém rizikovém paradigmatu jde především o to, že v pokračujícím procesu modernizace moderních společností nejsou rizika náhodným vedlejším

produktem, ale systematickým spoluvytvářením rizik a ohrožení, která byla dosud ignorována, maskována či odváděna jinam. Problémy rizika vyvěrají z důsledků vědeckotechnického rozvoje. Růst ekologických problémů a kritik důsledků vědeckotechnického rozvoje vedou k vědní i politické reflexi: modernizace tak sama sebe činí předmětem zkoumání, tématem, problémem. Modernizace se proto stává procesem „modernizace reflexivní“. Sociálněpolitická naléhavost technických rizik měnících se v ekologická ohrožení podle Becka vyplývá z názoru, že v modernizačním procesu budou uvolňovány stále destruktivnější důsledky přílišného rozvoje výrobních sil (Beck 1986: 25-27).

Beck nejprve kritizuje dosavadní způsob reflexe ekologické krize v moderní společnosti. Nebezpečí a rizika jsou **scientizována** (tj. definována vědecky nebo technokraticky v pojmech přírodovědeckých kategorií a indikátorů). Diskuse o životním prostředí chápou toto prostředí jako organickou aparaturu, mluví se o přírodě bez lidí, kultury, společnosti. Na jedné straně začala věda kritizovat sama sebe i své technické důsledky zasahování ve světě, tj. vědeckou praxi – „expanze vědy vede k její kritice“ – věda legitimizuje vážnost uznání rizik, avšak zároveň navozuje nové nejistoty, a tím „vtahuje“ do aplikace poznatků veřejnost, podnikání i politiku jako „spolutvůrce“ sociálního zaměření vědy (Beck 1986: 157). Tím se podle Becka vytváří nová sociální situace, kde vzniká nová společenská objednávka po „alternativní expertize“, zvyšuje se soutěž vědeckých koncepcí a především dochází k přesunu těžiště v definování rizik. Modernizační rizika jsou definována jako „sociální problémy“ v kontextu nikoli úzké vědní specializace, ale v rámci širších sociálních hodnot a vztahů. V souvislosti s hnutími protestu vzniká alternativa „veřejně orientovaných expertů“ (Beck 1986: 160-161). Beck ovšem jasně nerozlišuje, zda jde spíše o politizaci vědy, nebo o scientizaci politiky. Neobjasňuje také, zda dochází k ekologickému sporu uvnitř vědecké sféry, anebo zda jsou do tohoto konfliktu vědy vtahovány politickými cíli, občanskými protesty apod. Beck neformuluje problém eticky jako otázku morální odpovědnosti vědců a techniků, ale jako obecný problém „pedagogiky vědecké racionality“, jejímž cílem je „ochotit druhou přírodu vědeckotechnické civilizace a vytvořit novou formu sebeovládání a sebeomezení“. Smyslem má být „rekonstrukce racionality“; příklady o rostoucí iracionalitě moderní praxe vědy neznamení konec vědy, ale reflexivní „modernizování modernizace“, to znamená změnit smysl modernizace ve smysl sebeovládání (Beck 1986: 181).

Druhým základním problémem „rizikové společnosti“ je, že „ohrožení“ je definováno byrokratickými systémy administrace, nikoli politicky sférou veřejné politiky. Politické strany pouze předvádějí „kosmetickou symbolickou detoxikaci“, sociodramaticky „inscenují perfekcionalistické smíření s riziky“ (U. Beck 1988: 131).

Nebezpečí ohrožující přežití představují v moderní společnosti záležitosti úředních standardů „normování normality“. Normativní definice jsou abstraktní, závislé na expertech, vědeckých a právních definicích: racionální prostředky dokazují, že to, co je nebezpečné a přestává být rizikem vzhledem k nemožnosti rozumné kontroly, je „normální“. To, co nelze byrokraticky kontrolovat, buď neexistuje, nebo je legální. Tak se nebezpečí minimalizuje, nebo paralyzuje. A tak třeba legitimní nebezpečí dlouhodo-

bého působení potenciálu jaderných technologií bude velkým problémem všech států 21. století. Bezpečnost proti kontrole a kontrola proti normálnosti katastrof, to jsou rozpory, jež jsou retušovány. Nebezpečí jaderných a chemických technologických systémů mají dvojitý rozměr explozivita – fyzický a sociální. Sociální explozivita se soustřeďuje ve státní správě, hospodářství, politice a veřejnosti. To, co exploduje, jsou kalkulace, právní normy, legitimizace a vysvětlení. Instituce odvozují svá oprávnění z jistoty neexistence nebezpečí – jejich vznik působí na společnost traumaticky – uznání nebezpečí má důsledky v podobě konfliktu rozporných interpretací a o moc interpretací mezi oficiální politikou a veřejným míněním. Výsledkem je podle Becka „eroze legitimacy byrokratického panství“ v podobě kontrastu mezi rutinními postupy, procedurami, rituály, pravidly, normami industriálně-byrokratické rizikové kalkulace, jež jsou legalizovány, a kulturními představami ve společnosti citlivé k riziku. Základní potenciál ohrožení je právě v kolapsu veřejné politiky a správy, v reálné anarchii produkce a administrování velkých nebezpečí, které mají velký nadnárodní dosah v rámci „**organizované nezodpovědnosti**“ moderních industriálních institucí. Ovšem delegitimizace byrokratických organizačních systémů moderních industriálních společností vede v konfrontaci s ohrožením života k novým snahám po technokratické instrumentalizaci a byrokratizaci v širším procesu rostoucí politické mobilizace proti riziku.

Hledat protijedy na nebezpečí „druhé civilizační přírody“ industriální moderny lze pouze „v rámci vlastní systémové logiky dosažení prahu sebezničení“ a „nového osvícení“ jako poznání, že přílišná moc technoprůmyslového systému se stává jeho bezmocí, projevem iracionality. Beck se uchyluje k analogii mezi osvícenskými boji proti teologii a dnešním „technologickým ateismem“ jakožto protestem proti „systémové teologii“ absolutní víry v techniku, kde „lidé přestávají věřit v božstva technickoekonomických zázraků“. Tento stav vědomí však nepůsobí sám automaticky, závisí na jednání lidí a na víře v minimální šanci odvrácení ohrožení života (Beck, 1988: 127). Dnes – v době vysoce rozvinutého industriálního ohrožení – platí věta: premisy industrialismu jsou mrtvé, osvícenství začíná znovu (Beck, 1988: 130).

Problém dnešní doby lze vymezit takto: narůstá-li závislost života Země na institucích, narůstá rovněž dvojznačnost pokroku a zničení, racionality a ohrožení.

To představuje výzvu nejen společnosti a jejím institucím, ale i **sociologii**, která je však slepou k apokalypse (apokalypsenblind) a neodpovídá na četné nové otázky.

„Civilizace ohrožení“ je produktem úspěšného růstu industriální modernizace – ohrožení života nevzniká v důsledku vnějších nepřátelských sil. Ekologická krize znamená, že samy základy industriální moderny jsou ohroženy industriální modernizací.

Podle Becka znamená dynamika modernizace, že stejně jako proces inovací zastarává také „moderna“. Právě zastarávání industriální moderny lze označit jako „rizikovou společnost“, jde přímo o vývojovou **historickou fázi moderní společnosti**, v níž inovační proces vyvolává sociální, politická, ekologická i individuální rizika. Riziková společnost má podle Becka dvě fáze: v první nejsou dopady systémového sebeohrožení veřejně komunikovány: převládá samozřejmost industriální společnosti, jež problémy a rizika normalizuje a legalizuje jako tolerovatelná. Ve druhé fázi nastává

nová situace, když nebezpečí průmyslové společnosti proniknou do veřejné komunikace a stávají se ústředním tématem politického konfliktu: instituce průmyslové moderny legitimizují rizika, která de facto nemohou kontrolovat. Sebekritika rizikové společnosti kontrastuje s pokračujícím fungováním reprodukce jednání podle vzorců staré průmyslové společnosti. Z těchto starých vzorců jsou zvláště nebezpečné zejména optimismus kontroly při zvládnání přírodních sil a víra v regulaci techniky technikou, abstrakce a externalizování ekologických nebezpečí a důsledků. Moderní společnost v této konstelaci naráží na hranice svého vlastního modelu, který nereflektuje důsledky vlastního fungování (Beck 1993: 35-38).

V rizikové společnosti již není podle Becka možno oddělovat účelovou a hodnotovou racionalitu – oba aspekty jsou propojeny v podobě „**rizikové racionality**“. Problémem je hodnocení obsažené v účelové technické racionalitě: každá technologie, projekt, podnik obsahuje určité hodnoty v podobě ocenění rizik svých dopadů, normy rizika, ohrožení. Sociokulturní rozměr „rizikové racionality“ spočívá v normách přijatelnosti či únosnosti rizika a konfliktu spojeném s dosahováním konsenzu při toleranci rizika.

„Sociologie reflexivní modernizace“ vychází podle Becka z „logiky a“, tj. z reality paralelních procesů: žádoucího a nežádoucího, racionálního a iracionálního. Zaměřuje se na konfliktní dynamiku rozporných důsledků rizikové společnosti jako politicky závažný proces. „Reflexivní“ nelze chápat jako něco bezděčného, automatického, jestliže za **hlavní hybnou sílu sociální změny** budeme považovat nikoli účelovou, instrumentální racionalitu, ale **vedlejší důsledky, rizika, nebezpečí**. Sociologie reflexivní modernizace má podle Becka řešit problém „jak založit pojetí dějin modernizace společnosti a typologii různých moderních společností“ na pojmu **vedlejších důsledků instrumentální racionality** (Beck, 1993: 72).

Reflexe rizika, jež vzniká v rozhodovacích a normativních systémech, se takto má stát východiskem politiky demokratické účasti na **prevenci** ohrožení přežití. Ekologické hrozby jsou výrazem sebeohrožení industriální společnosti, která ohrožuje kulturu i přírodu zároveň. Podle Becka právě ekologické dilema mobilizuje normativní (tj. morální) i alianční (tj. politické) síly sebezpřesahu moderny. Ekologická demokracie není pouze normativní moralizací politiky, ale také obnovou **institucí** moderní společnosti, „ekologickou modernizací“, přičemž nemůže jít pouze o ekologizaci techniky, ekonomiky, spotřeby, nýbrž o **sebeorganizaci** společnosti, např. s využitím komunitární spolupráce v sociálních sítích. Sociologická analýza by měla méně akcentovat funkční diferenciaci a více funkční spolupráci, která je nutná k řešení ekologických problémů, nežádoucích důsledků modernizace. Beck polemizuje s ortodoxní koncepcí **modernizace jako diferenciaci** autonomních subsystémů. Ekologické problémy se zhoršují, rizika nejsou kontrolována institucemi právě vzhledem k diferenciaci „politického“ a „nepolitického“, „přírody“ a „kultury“, hospodářství a vědy, hospodářství a politiky, politiky a vědy. Při řešení **průřezových problémů rizika ekologických dopadů** nelze izolovat subsystémy sociálního jednání, ale **koordinovat** je. Vysoká vnitřní diferenciovanost moderní společnosti neumožňuje normativní konsenzus založený kolektivní solidaritou závazných norem. Jak ukázal N. Luhmann: kon-

sensus rizikem ohrožené společnosti jako sociální konstrukce je **politicum nikoli technicum, oeconomicum, nebo scientificum** – jde o **komunikaci voleb** mezi alternativami při rozhodování (Luhmann 1993). Proto nejde o nic menšího než o „**zpolitizování institucí**“ jako předpoklad jejich systémové reformy, neboť bez sociálního, občanského **konsenzu** není možné ekonomické a ekologické fungování tržního hospodářství. **Ekonomika** je podle Becka **součástí kulturního systému společnosti** – instrumentální racionalita se prolíná s hodnotovou praktickou racionalitou. „Technické“ v sobě obsahuje „hodnotové“. Strategickým úkolem sociologie je vytvářet nový **obraz sociálního jednání**, proti starému obrazu aktérů reprodukcí struktury nutno postavit obraz nový, v němž by aktéři měnili dané struktury, vyjednávali. Obraz teorie jednání se má stát základnou praxí jeho změny – reflexivním předpokladem překonání dosavadní dualistické struktury moderního myšlení. Nejde tedy o technokratický návod, ale o **diskurz o strategii sebepřeměny moderní společnosti** novým rozvinutím demokracie.

Součástí této sebepřeměny má být rovněž taková instituce jako stát reformovaný k novým úkolům v novém, složitějším prostředí soudobé globalizace a sebeorganizace společnosti. Tato „metamorfóza“ státu vychází z jádra soudobé politiky, jímž je schopnost lidí **organizovat** samy sebe v otázkách každodenního života, vytvářet sítě kreativní spolupráce lidí seskupujících se kolem společného problému, cíle či potřeby, jež pružně vznikají i zanikají. Stará evropská metafora vlády jako hlavy, která řídí pohyby jednání lidského těla, je podle Becka dnes již *passé*. Nelze odhalit a lokalizovat nějaké centrum, mozek společnosti: inovace, změny i budoucnost již neurčují politici vlád ani politické strany (Beck 1993: 215). Sebeorganizace znamená protiklad tradiční politiky státu, je to nové sjednocení na základě „reflexivní subpolitizace“ společnosti, které vytváří výzvu hlavním institucím politického, ekonomického a kulturního života.

Jinými slovy, Beck vidí alternativní politiku inovace v působení tvůrčího lidského potenciálu **zdola**, z hlediska životních potřeb každodennosti, „zvenčí“ byrokratických institucionálních systémů stálých administrativních organizací, nikoli „uvnitř“, v jejich rámci, či shora na společnost. Beck nabízí syntézu komunitaristických tradic západní sociální teorie s americkou sociologií sítí (networking) neformální spolupráce a facilitace tvůrčí seberealizace individuí. Podle Becka odumírá na konci 20. století tradiční stát jako hierarchický koordinátor a symbol suverenity. Tento proces odumírání státu je často jen rubem rostoucí sebeorganizace, subpolitizace společnosti a zároveň částečnou utopií. Reálně jde o přechodné stadium, v němž stojí proti sobě klasické úkoly státu „prosté moderny“ a aktivizující se společnost, kdy historicky odumřelé instituce – zombie instituce – dále existují a reprodukcí se – např. třídní politické strany bez tříd, armády bez nepřítelů, přebujelý státní aparát v mnoha oblastech. Pokud je tento předpoklad o odumírání starých a vzniku nových funkcí, úkolů státu správný, pak je na místě otázka: o jaké nové úkoly jde a jak mají být státu určeny. Odpověď zní: na bázi nové společenské smlouvy, nového ujednání utvářeného na základě respektování sebeorganizace zájmů artikulovaných v sociálních a politických arénách vyjednávání mezi sítěmi jednotlivců a organizacemi. Problémové oblasti v této komunikaci vyjednávání mohou být „zespolečenštěny“ při respektu k jejich multilater-

ralitě a stát má převzít funkci **účastníka** tohoto diskurzu jakožto aktér či partner. Tento proces má být také nově legislativně zabezpečen a návrat k subpolitice společnosti, do níž se vrátí moc delegovaná byrokratizovaným institucionálním systémům, bude vyjádřen též politickou symbolikou. Ale všechny sféry problémů, jež nelze diskurzivně vyjednávat, musí zůstat principiálními funkcionálními úkoly státu; stát musí upevnit své úkoly v oblasti ekologie, katastrof, garanci přežití (Beck 1993: 216-218).

V **Beckově pojetí** jde vlastně o model dekonstrukce a zároveň rekonstrukce moderních institucí v procesu reflexivní modernizace v „době dvojznačnosti“. Není jasné, **jak** tato dvojznačnost konkrétně historicky překoná „dualizaci moderní kultury“: znamená to, že dualismus, např. subjektu a objektu, kultury a přírody, člověka a společnosti, občana a státu překonáme nahrazením logiky „buď – nebo“ logikou „i“? Stát podle Becka musí vytvořit **schopnost sebeohraničování**, pružně lavírovat mezi prvky „leseferistického“ nočního hlídače a plánujícího intervencionisty podle potřeb proměnlivého kontextu rizikové civilizace, v níž se navzájem prolínají politika vědy a věda v politice, inovace a vedlejší důsledky, rizika a ohrožení, dohlížení a intervence. **Jde o představu pružného systému schopného smrštění, expanze.**

Metamorfóza státu není podle Becka možná bez „reálné utopie“ „třetí cesty k občanské společnosti“ – bez **revitalizace „politického“** v politickém systému zahrnutím legitimních zájmů „nevoličů“ stojících mimo identitní konstrukce moderních politických partají, respektování neorganizovaných individualizovaných zájmů ve společnosti i zájmů globálních, pro které v rámci oligarchické politiky stávajícího systému politických stran není místo (Beck U., 1993: 224). Cílem je demokratizace politického systému a nový **obsah** činnosti politických stran, který by přesahoval jejich zastaralou stranickost nastolováním klíčových témat budoucnosti (například ekologického přežití). Cílem je také vytvářet pluralitní sebetvořivé, dočasné instituce podle témat, alternativních představ a způsobů jednání. Tyto instituce chápe Beck jako paralelní médiím informační komunikace. Beck je označuje jako „instituce širší veřejnosti“ (Beck 1993: 226) s vlastní mediální politikou, jež má být založena na posilování principu nezávislosti a veřejnoprávnosti proti komerčnosti. Právě kombinace spolupráce mezi občanskými seskupeními a masmediální veřejností nastolila před současnou politikou nová témata globálního ohrožení. Tato spolupráce může také podle Becka umožnit přeměnu státních a partajních institucí kritickou demokratizací. Jinými slovy to znamená **demokratickou kritiku**, kterou umožní riziková společnost, jež přesáhne kritiku ve vztahu opozice a vlády do sféry radikální kritiky ve veřejných sdělovacích prostředcích. Všechny tyto restrukturalizace jako alternativy prosté moderny mají umožňovat, aby se to, co dosud mělo nálepkou „nepolitického“, stalo „politickým“ – aby se vytvářely alternativní instituce, jež umožní jednat.

Závěr

Reflexivní modernizace a alternativní hledání smyslu změny

V současné situaci narůstání dopadů a důsledků i rizik modernizace je weberovský model společenské racionalizace jako osy modernizačního procesu možno chápat jako rozporný, dvojznačný problém moderny jakožto sociální konstrukce.

V odkouzlení světa přírody i světa lidské společnosti je obsažena propast mezi instrumentálním panstvím, ovládnutím světa, jež jsou zprostředkovány vědou, technikou a hospodářstvím, diferenciací formalizované etiky, práva, umění a širším porozuměním člověka světu. Jedná se však o konstrukci moderny, z níž „vypadává“ „morální hodnotově-praktický“ vztah k přírodě jako vnějšímu životnímu světu, nikoli pouze k životnímu světu vnitřnímu, tj. světu lidské komunikace, který zdůrazňoval Habermas.

Důvody lze hledat spolu s Weberem jednak v zamlčeném předpokladu existence „disponibilní“ přírody, chápané utilitaristicky jako skladiště věcí upotřebitelných člověkem a společností, jednak v racionalizaci náboženství a transformaci mytologie tajemných nadpřirozených sil přírody v nový mýtus techniky jako univerzální síly řešení problémů. Konečně, ze společenské diferenciaci a růstu složitosti systémů moderní společnosti vyplývá obtížnost institucionálního zprostředkování „ekologické komunikace“ a readaptace společnosti na změny životního prostředí, chápaného jako externalizované „okolí systému“ (Luhmann 1989, 1993).

Ze zvěcnění světa přírody i světa společnosti jako pole uplatnění účelové racionality ale **nevyplývá zásadní nemožnost praktické racionální korekce ve vztazích mezi prostředky, cíli a hodnotami**, jež Weber zahrnoval do svého pojmu jednání. Jde o korigování nejen prostředků, ale také **cílů** podle zvažování dopadů vedlejších důsledků jednání dosahování cílů i uskutečňování hodnot. Jestliže v industriální moderně byly cíle strukturovány převažujícím důrazem na vytváření bohatství, jeho distribuci s pomocí vědeckotechnických prostředků, pak se v současné situaci růstu globálních ekologických a technických rizik zdá, že dochází k vzájemné protikladnosti hodnot a cílů, tj. bohatství a růstu blahobytu na jedné a zachování zdravého i krásného životního prostředí na druhé straně.

Reflexivní kritika se obrací nejen ke společnosti a sociálním změnám v modernizačních procesech, ale také k sociologickému vytváření **obrazu procesu modernizace** jako celku. Modernizační myšlení hlavního proudu bylo např. podle U. Becka „slepé k apokalypse“ (apokalypsenblind), tj. nevidělo **technickoekologické hrozby**. Tak se stalo, že toto myšlení není dostatečně schopno a připraveno odpovídat na otázky po smyslu sociální reality atomového věku, proč a jak vzniklo riziko jako elementární fakt druhé poloviny 20. století, jako období, v němž se **vyrovnaly šance pokroku a sebezničení**. Ekologické, jaderné, chemické a genetické hrozby odlišují dnešní historické období od předchozích fází industriální civilizace a samozřejmě také od jiných historických období a jiných kultur. Odlišnost i specifčnost je v tom, že „život obecně“ – tj. biologické předpoklady **bytí** – závisí dnes na sociálních institucích (Beck 1988: 127-130).

Beck vytýká sociologii modernizace **etnocentrismus a technicismus** založený na **univerzalizaci západní euroamerické kultury**, jejich institucí vědy a techniky. Sociologie se podle Becka zabývala výlučně technicky mystifikovaným světem společností a základy její racionality. Rizika a nebezpečí ohrožení civilizace a života přenechávala přírodním a technickým vědám na základě schematické představy o rozdělení, oddělení kultury a přírody jako „interního“, společenského a „externího“ – tj. přírodního světa. Tato „slepota sociologie“ neumožnila plně pochopit to, že dy-

namika moderní civilizace se stala sebeohrožujícím procesem. Ekologickou krizi je možno chápat jako ohrožení samých základů industriální moderny – a to právě díky úspěšnosti a masivnosti industriální modernizace. Tato modernizace se dnes projevuje stále více jako globalizace (s metaforou „globální vesnice“ rostoucích vzájemných závislostí) – s čímž ostře kontrastuje základní sociologická představa společenského celku v rámci hranic národních států. Takto „žijeme v jiném světě, než myslíme, že žijeme“ (Beck 1993: 61).

Úkolem alternativního pojetí procesu „modernizace moderní společnosti“ je přizpůsobit naše myšlení a jednání nové situaci světa. Jde o proces reflexivní modernizace, v němž se má spojit přeměna našich hodnot s přeměnou sociálních institucí. Jejím podstatou je právě **sebepoznání**, v němž může hrát významnou roli sociologie, a **sebepřeměna** na základě komunikace, diskurzu, konfliktu a diference. V dosavadním modernizačním procesu reagovaly instituce a systémy jednání na problémy vznikající v prostředí **reflexně, tj. ex post**. Šlo o behavioristicky pojatou reakci na vnější podnět s pomocí technických prostředků, bez dostatečné mravní sebereflexe a regulace demokratickým politickým procesem. Současná ekologická krize vyvolává ovšem novou vlnu moralizace společnosti a potřebu diskurzivně etické racionality, tj. habermasovské komunikativní racionality sui generis. „Reflexním“ bylo také ztotožnění moderny s industriální modernizací v ortodoxním konsenzu sociologických teorií industriální, postindustriální a postmoderní společnosti.

Budeme-li spolu s Beckem a dalšími představiteli sociologie rizika dnes považovat za hlavní hybnou sílu sociální změny a dynamiky modernizace nikoli dynamiku inovace, ale dynamiku vedlejších dopadů, rozporných důsledků živelné, neintencionální evoluce „rizikové společnosti“, pak musíme přijmout širší teoretické i metodologické perspektivy.

Již v postindustrialistických teoriích změny moderního industrialismu byla navozena otázka nejednoznačnosti a paralelnosti procesů sociální změny. Tak například A. Toffler ve svém pojetí utváření tzv. civilizace třetí vlny upozornil, že empiricky se bude přechod od průmyslové společnosti v „informační“ projevovat jako přechodný stav, v němž vedle sebe paralelně koexistují v různých sférách společenského života prvky a formy obojího. Podobně též Beck ukazuje na nezbytnost hlediska paralelnosti „moderních“, „protimoderních“, industriálních i přesáhujících fenoménů: namísto zavedených hledisek „bud' tradiční, nebo moderní“, „industriální, nebo neindustriální“ apod. nastupuje hledisko „i“. Takto lze také vidět celý proces modernizace jako paralelní celek přinášející „dobré i zlé“, racionální i neracionální.

Sociální skutečnost je dnes ovlivňována paralelitou: na jedné straně postupující globalizace spolu s informačními médii a sdílením informací včetně globálního ekologického uvědomění, na druhé straně přetrvávání industriálních byrokratických organizačních systémů, institucí a hodnot zaměřených ke statu quo. Nové problémy kontrastují se starými politikami, nové potřeby, cíle kontrastují se zastaralými postoji, pojmy, světonázory, nástroji a rutinami.

Mění se rovněž povaha prostředků a institucionalizovaných médií jednání. Věda sama sebe kritizuje, když reflexivně zkoumá následky svého racionálního a iracionálního nasazení zároveň. Veřejnost a protesty proti narůstání ekologických a technických

rizik vytvářejí tlaky na instituce. Byrokracie, technokracie a dělby mezi „soukromou“ a „veřejnou“ sférou zatím spíše blokují institucionální zprostředkování a politické jednání, jež by mělo výsledek rozhodné reflexivně modernizační změny směru a charakteru procesu modernizace. V této souvislosti se zdá, že U. Beck se ve svém pojetí reflexivní modernizace v civilizaci rizikových společností zabývá více soustředěním pohledu na prostředky – vědu, techniku a média institucionalizovaného jednání než na vlastní problematiku charakteru hodnot a cílů. Beck považuje za centrální vytvoření nového společenského konsenzu o technice – jako základny k vytvoření ekologicky „osvícené“ nové, jiné moderny. Jak ke konsenzu dospět v komunikativním jednání, bez přihlídnutí k povaze současné problematiky hodnot a cílů? Zdá se, že právě vnitřní dilematičnost, rozpolcenost či ambivalence cílů „rizikové společnosti a civilizace“ je výraznou bariérou bránící, aby se aktivizovalo „znovuobjevení politického“, třeba v uskutečňování „trvalé udržitelnosti“. Hodnotové dilema nezní: „buď blahobyť a růst bohatství, nebo zdravé a krásné přírodní životní prostředí“, ale „**obojí zároveň**“! Obojí zároveň je však podmíněno zachováním života vůbec.

Zdá se, že dnešní ekologická krize se může stát katalyzátorem v dalším směřování společenské teorie modernizace. Soudobé sociologické diskuse o důsledcích procesu modernizace ukazují potřebu sebereflexivní alternativy v pojetí cílů i prostředků při modernizování moderních společností. Sám pojem důsledků racionalizace světa není již chápán pouze a zejména jako problém „**nezamýšlených**“ důsledků sociálního jednání, ale jako problém **systémových** důsledků. Vzniká praktický problém komunikace a preventivního řešení rostoucích rizik a ekologických ohrožení. Pokusili jsme se poukázat na několik výrazných momentů:

1. ekologické vědomí a varovné poznání je rutinizováno a kooptováno v rámci byrokratických a technických systémů;
2. velké byrokratické a sociotechnické systémy normalizují normálnost rizik, což ukazuje silící rozpor reálných globálních rizik a fungování zastaralé institucionální struktury moderních společností i kontrast sebeživících technologických řešení s nedostatečnou komplexností politických řešení;
3. hodnoty smysluplného sociálního jednání v politickém strategickém rozhodování i v každodennosti životních stylů jsou blokovány návykovými náhražkami tradic, např. v podobě konzumního hedonismu.

Před naší reflexivitou stojí v souvislosti s fenomény normalizace rizika rovněž problém „krize vědomí ekologické krize“. Jde o nebezpečí pramenící z normalizování mluvení o krizi, jehož důsledkem je určitá míra otrlosti, růst morální indiferentnosti soudobé společnosti vůči závažnosti sociálních problémů, včetně ekologických důsledků a nebezpečí. Tak vzniká otázka: Záleží nám opravdu na řešení ekologické krize a dalších společenských problémů?

Literatura

ALEXANDER J. C.: „*On the Centrality of Classics*“. In: Giddens, A. – Turner, J., eds.: *Social Theory Today*, London 1987

- ALEXANDER J. C.: „*Between Progress and Apocalypse: social theory and the dream of reason in the twentieth century*“. In: Alexander, J. C. – Sztompka, P., eds.: *Rethinking Progress. Movements, Forces and Ideas at the End of the Twentieth Century*, London, Unwin Hyman 1990, pp 15-38
- BERGER P. L.: *The Capitalist Revolution. Fifty Propositions about Prosperity, Equality, and Liberty*. New York, Basic Books 1986
- BECK U.: *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine Andere Moderne*. Frankfurt a. M., Suhrkamp 1986
- BECK U.: *Gegengifte. Die organisierte Unverantwortlichkeit*. Frankfurt a. M., Suhrkamp 1988
- BECK U.: *Erfindung des Politischen*. Frankfurt a. M., Suhrkamp 1993
- BECK U.: *Self-Dissolution and Self-Endangerment of Industrial Society: What Does This Mean?* In: Beck, U. – Giddens, A., Lash, S.: *Reflexive Modernization. Politics, Traditions and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge, Polity 1995
- BERNSTEIN R. J.: *The New Constellation. The Ethical-Political Horizons of Modernity/Post-modernity*. Cambridge Mass, The MIT Press 1992
- FEENBERG A.: „*The Technocracy Thesis Revisited: on the Critique of Power*“. *Inquiry* 37, 1994, 85-102
- GIDDENS A.: „*Living in a Post-traditional Society*“, In: Beck, U. – Giddens, A. – Lash, S.: *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, Polity, Cambridge 1995
- HABERMAS J.: *Theorie des kommunikativen Handelns*. Bd. I-II., Frankfurt a. M., Suhrkamp 1982
- LASH S. – SZERZINSKI B. – WYNNE B.: *Risk, Environment and Modernity*. Sage, London 1996
- LUHMANN N.: *Ecological Communication*. Chicago 1989
- LUHMANN N.: *Risk. A Sociological Theory*. De Gruyter, Berlin and New York 1993
- LECHNER F.: „*Parsons and Modernity. An Interpretation*“. In: Turner, B. – Robertson, R. eds.: *Talcott Parsons: Theories of Modernity*, Sage, London 1991, pp. 166-186
- MARADA R.: *Od praktické teorie k teoretické praxi*, Filosofický časopis 1991, 5, ss. 755-770
- PARSONS T.: *Společnosti. Vývojové a srovnávací hodnocení*. Praha, Svoboda 1971
- PERROW CH.: *Normal Accidents. Normal Catastrophes. Living with High-Risk Technologies*. New York, Basic Books 1984
- ROZSAK TH.: *Where the Wasteland Ends*. London, Faber 1973
- ROZSAK TH.: *Person/Planet. The Creative Disintegration of Industrial Society*. London, Gollancz 1979
- SUŠA O.: „*Reakce na globální výzvu ekologické krize: nové globální hodnoty či adaptace institucí?*“ In: *Koncipování budoucnosti v Evropě*. Praha VŠE 1996, ss. 82-86
- TAYLOR CH.: *Interpretation and the Sciences of Man*. In: *Understanding and Social Inquiry*, Dallmayr, F. – McCarthy, T., eds., London 1977
- TYRIAKAN E. A.: „*Dialectics of modernity*“. In: Haferkamp, H.: – Smelser, N. J.: eds.: *Social Change and Modernity*, Berkeley, Los Angeles-Oxford 1992, pp. 78-96
- TORGERSON D.: „*Limits of the Administrative Mind: The Problem of Defining Environmental Problems*“. In: Pehlke, R. – Torgerson, D. (eds.): *Managing Leviathan*, London, Belhaven Press 1994
- WEBER M.: *Politika ako povolanie*. Bratislava 1990
- WEBER M.: *The Theory of Social and Economic Organization*. Translated by A. M. Henderson and T. Parsons. Free Press of Glencoe and Macmillan, London 1964
- WEBER M.: *Sociology of Religion*. London, Macmillan 1966
- WEBER M.: *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*. Tübingen 1968
- WELLMER A.: „*Reason, Utopia and the Dialectic of Enlightenment*“. In: Bernstein, R. J., ed., *Habermas and Modernity*, Cambridge Mass, MIT Press 1985, pp 225-6

- WINNER L.: *Autonomous Technology. Technics out of Control as a Theme of the Political Thought*. Cambridge, The MIT Press 1977
- WYNNNE B.: "SSK's Identity Parade: Signing Up. Off – and – On". *Social Studies of Science*, 26, 1996, pp. 357-91

Toward the interpretation of modernization in current conditions of environmental crisis

S u m m a r y

The self-definition and self-reflection of sociology is both clarified in terms of interpretation as well as the living part and factor of the modernization process. The ongoing changes in social modernization, connected with growing ambivalent implications for global state of the environment endangers the very ontological conditions of human societies. These bring about also changes in the modernization interpretations and sociological images. These shifts can be redescribed by an „higher-order paradox of rationalization“. In these terms, two steps of description and argumentation are presented: 1. the Max Weber's rationalization thesis and the interpretation problem of the goals – means – consequences of the social action in their mutual interconnectedness, 2. the implications of the current sociology risk-analyses and the problem of autonomization of complex socio-technological systems impacts.

Both levels imply for a newly informed interpretation of modernization process meaning – in terms of the means/ends relationship of the technical versus wider socio-cultural rationalities. At the center of a “risk society” developmental processes lies the conflict of these types of rationality. Such interpretative framework – where ecological crisis helps to develop more wider perspective – could offer also a conceptual shift in meaning of the social action consequences where “unintended consequences” are becoming rather “systematic products and components of modernization”.

Three main barriers of wider social rationality strategy implementation are analysed: 1. the routinization of charisma and cooptation of challenging environmental knowledge; the organized irresponsibility revealing the dilemma of new global risks and old institutions, values and social emphases; 3. continuity in the consumerist hedonism routine reproduction and social indifference. The dilemmas of modernization-as-social rationalization call for the new alternative politics the core of which should follow a new development of “practical rationality”, social action model assessing both, means and goals in mutual flexible adaptivity. Such “flexible adaptation model” would enable for further changes of the means and goals according to the more comprehensive assessment of their impacts.